

Geoffrey Roberts, *Stalin's Library: A Dictator and his Books*
(New Haven; London: Yale University Press, 2022), 272 str.

Povijest knjige i čitanja predmet je istraživačkoga interesa sve većega broja povjesničara i ostalih istraživača. Ovom se svojevrsnom (historiografskom) trendu pridružio i Geoffrey Roberts, profesor emeritus Sveučilišta u Corku, stručnjak za povijest Sovjetskoga Saveza, autor više knjiga o staljinizmu i Drugom svjetskom ratu te biograf Žukova i Molotova. U svojoj najnovijoj knjizi *Stalin's Library: A Dictator and his Books* [*Staljinova knjižnica: Diktator i njegove knjige*] ovaj britansko-irski povjesničar opisuje različite aspekte Staljinova odnosa prema knjigama i čitanju, iscrtaavajući svojevrsni intelektualni portret sovjetskoga vođe.

Kratko, ali informativno uvodno poglavlje „The Kremlin Scholar” [Kremaljski učenjak] donosi osnovne informacije o Staljinovoj knjižnici. Ona nije postojala kao fizičko mjesto, nego kao kolekcija od oko 25.000 jedinica knjižne građe označenih diktatorovim *ex librisom*, smještenih u nekoliko rezidencija pod nadzorom knjižničara, a danas razasutih po raznim institucijama i privatnim zbirkama. Budući da njihov vlasnik nije poznao strane jezike, gotovo su sve knjige bile na ruskom i (Staljinovu materinjem) gruzijskom jeziku, a tri osnovne skupine činili su beletristika te djela povijesne i marksističke tematike. Iza Staljina nisu ostali autobiografija ili dnevnici, zbog čega su brojne bilješke (rus. *zametki*) koje je ostavljao u knjigama što ih je čitao (izuzev većega dijela beletristike) prvorazredan izvor za razumijevanje diktatorova javnoga djelovanja i privatnoga života.

Prvo poglavlje, „Bloody Tyrant and Bookworm” [Krvavi tiranin i knjiški moljac], istražuje ova dva naizgled suprotstavljena aspekta Staljinove ličnosti. Sovjetski je vođa veliku pažnju pridavao čitanju i (samo)obrazovanju, smatrajući da su osnovne determinante političke borbe ideje, a ne osobe, zbog čega je marljivo proučavao i djela svojih protivnika, od kojih je mnoge poslije dao ubiti. Takav je stav bio u skladu s komunističkom ideologijom, u kojoj su prosvječivanje i indoktrinacija bili neodvojivo povezani; boljševici su nakon uspostavljanja svoje vlasti započeli sa stvaranjem razgranate mreže javnih knjižnica, čiji je fond nastajao i eksproprijacijom knjižne građe raznih posjednika (primjerice, nakon završetka Drugoga svjetskog rata iz Njemačke je kao plijen dopremljeno oko 2,5 milijuna knjiga), ali su nakon kratkotrajnoga liberalnog perioda 1922. vratili državnu cenzuru, koja će se održati sve do Gorbačovljeva vremena. Iako je posao profesionalnoga revolucionara učinio stvaranje knjižne kolekcije na stalnoj lokaciji nemogućim, i Staljin je dijelio stavove svojih partijskih kolega, o čemu najbolje svjedoči činjenica da je za vrijeme rata dao skloniti svoje knjige na sigurnu lokaciju podalje od fronte. Diktatorova smrt 1953. i početak destaljinizacije tri godine poslije spriječili su realizaciju ideje o spomen-muzeju, a posljedično i prouzročili razasipanje knjiga iz nikad objedinjene knjižnice. Danas je moguće identificirati nekoliko tisuća Staljinovih knjiga, od čega je četrstotinjak anotiranih. Osim sačuvanih pisama i fotografija, one su jedini ostatak privatnoga života sovjetskoga vođe.

U drugom poglavlju, naslovljenom „The Search for the Stalin Biographers' Stone” [Potraga za Staljinovim kamenom biografâ], Roberts razmatra odnos privatnoga i

javnoga u Staljinovoj (političkoj) biografiji. Iako je oko njega bio izgrađen detaljno razrađen kult ličnosti, sovjetski je vođa smatrao da važnost pojedinca proizlazi u prvome redu iz važnosti njegove uloge u revolucionarnom pokretu. Činjenice iz privatnoga života poput datuma rođenja ili gruzijskoga podrijetla za njega su bile efemerne, čak se i razmjerno dugo (do druge polovine tridesetih) opirao objavljivanju svoje službene biografije. Ideja o prvenstvu percipiranoga partijskog interesa posebno je uočljiva u projektu izdavanja Staljinovih sabranih djela (proveden između 1946. i 1949.), koja su pokrila razdoblje od 1901. do 1934., a u kojima je objavljeno tek oko pola diktatorovih radova, dok su u objavljenoj građi ispuštene pozitivne reference na buduće neprijatelje (u prvom redu Trockog).

Treće poglavlje, „Reading, Writing and Revolution” [Čitanje, pisanje i revolucija], donosi pregled Staljinovih mladenačkih godina i revolucionarne djelatnosti te historioografske literature o tom periodu. Čitatelj tako može pratiti preobrazbu mladoga pravoslavnog bogoslova iz gruzijskoga nacionalista u marksističkoga aktivista. Osobnu je transformaciju pratila i ona onomastička – tako je *Soso* (nadimak iz djetinjstva) postao najprije *Koba* (prema gruzijskom književnom junaku) i naposljetku *Staljin* (rus. *stal'* – čelik). Iako je prihvaćanje historijskoga materijalizma ujedno značilo definitivni raskid s religijom, godine u bogosloviji imale su kod njega presudan utjecaj na razvoj ljubavi prema knjigama i čitanju, što poslije nije ni pokušavao zaniijekati.

Četvrto poglavlje, „The Life and Fate of a Dictator's Library” [Život i sudbina diktatorove knjižnice], čiji naslov aludira na roman Vasilija Grossmana, tematski i kronološki naslanja se na prethodno. Autor paralelno opisuje nastanak zbirke knjiga u raznim Staljinovim rezidencijama, koje će uspostavljanjem objedinjenoga sustava klasifikacije postati knjižnicom, i povijest sovjetskoga izdavaštva i knjižničarstva u relativno liberalnom razdoblju Nove ekonomske politike. Nisu zaobiđene ni diktatorove neugodne čitateljske navike poput ne vraćanja posuđenih knjiga ili ostavljanja masnih tragova prstiju na njima.

Peto i najopširnije poglavlje nosi teško prevodiv naslov „Bah Humbug! Stalin's *Pometki*”: prvi dio je psotka iz pera Staljinu draga Charlesa Dickensa, a drugi se odnosi na razne, nerijetko uvredljive (otud naslov) bilješke koje je sovjetski vođa ostavljao u knjigama koje je čitao (i svojim i tuđim), koristeći se pritom kemijskom olovkom. Roberts na temelju takvih raštrkanih bilješki pokušava rekonstruirati teme koje su bile u središtu Staljinova interesa. Samo poglavlje obiluje ekskursima koji tematiziraju razne aspekte sovjetske povijesti, nerijetko tek posredno povezane s temom knjige (poput partijskih čistki ili sudbine Trockog), čime se dobrano gubi fokus. Epizode kojima autor pridaje posebnu važnost jesu reforma nastave povijesti tridesetih godina, svojevrсна rehabilitacija Ivana Groznog preko umjetnosti i popularne kulture, protuzapadnjačka kampanja kojom je rukovodio Andrej Ždanov (pa je po njemu i dobila ime ždanovština) te ambivalentan odnos prema Sjedinjenim Američkim Državama. Sve te epizode povezuje sveprisutna ličnost sovjetskoga vođe, nekad u ulozi pokretača, a nekad arbitra, ali uvijek dobro upućenog u potankosti situacije, o čemu svjedoče i bilješke koje su ostale za njim.

Budući da se knjiga zbog prirode izvora većinom fokusira na političku povijest, dobrodošlu iznimku predstavlja šesto poglavlje, „Reverse Engineering: Stalin and

Soviet Literature” [Obrnuti inženjering: Staljin i sovjetska književnost]. Staljin je od samoga uspostavljanja boljševičke vlasti, a osobito nakon pobjede u frakcijskim borbama, imao ulogu kulturnoga arbitra, isprva u književnosti, a od dvadesetih godina i u filmu. Njegov je književni ukus bio konzervativan i zato krajnje podozriv prema modernističkim tendencijama, čak i ako su autori bili na partijskoj liniji. Stoga ne čudi da je takvo poimanje umjetnosti tridesetih godina izrodilo sočrealizam kao službenu umjetničku doktrinu. Autor opisuje i Staljinov odnos prema pojedinim autorima, koji je ponekad bio neočekivano zaštitnički (kao u slučaju Mihaila Bulgakova), a ponekad otvoreno neprijateljski i progoniteljski (kao u slučaju Mihaila Zoščenka i Ane Ahmatove). Sovjetski je vođa na sličan način vrednovao i blagopočivajuće ruske klasičarke – tako je primjerice Gogolj, iako *buržuski* autor, postao politički podobnim, dok je Dostojevski žigosan kao kontrarevolucionar. Potvrda ovakva utilitarnoga shvaćanja književnosti popis je laureata Staljinove nagrade, koja se dodjeljivala od 1941. do 1955., u prvom redu prema političkim, a ne estetskim kriterijima.

Posljednje, sedmo poglavlje, „Editor-in-Chief of the USSR” [Glavni urednik SSSR-a], opisuje Staljinovu ulogu u nastanku kanonskih djela sovjetske komunističke ideologije – čuvenoga *Kratkoga kursa povijesti SKP(b)*, diktatorove *Kratke biografije*, udžbenika o političkoj ekonomiji i brošure *Falsifikatori povijesti*, negacionističkoga uratka čiji je cilj bilo saniranje reputacijske štete uzrokovane postojanjem pakta s Trećim Reichom. Iako se njegovo ime ne nalazi u zaglavlju nijedne od navedenih knjiga, sve su se tijekom svojega nastanka našle na diktatorovu stolu i prošle njegovu redakciju. Kratki zaključak „The Dictator Who Loved Books” [Diktator koji je volio knjige] dobro je sumiran samim svojim naslovom te osim sažetka prethodnih poglavlja donosi autorovu napomenu o važnosti Staljinova utjecaja na sovjetsku i rusku kulturu, čak i desetljećima nakon smrti sovjetskoga vođe.

Prikazana monografija naslanja se na Robertsov dosadašnji opus, usmjeren prije svega na političku povijest, pa ne čudi da takve teme prevladavaju i u njegovu najnovijem djelu. Iako je autor pokazao stanovitu historiografsku inovativnost odmakom od kronološkoga navođenja događaja prema problemskom pristupu, kao i konzultiranjem istraživanja znanosti o književnosti, ipak je riječ o studiji koja pripada tradicionalnoj pozitivističko-empirističkoj historiografiji. Također, čitanjem knjige stječe se dojam da je nastala spajanjem različitih tekstova, što nije napravljeno baš najvještije, pa se niz navoda višekратно ponavlja. Bez obzira na spomenute manjkavosti, Robertsova studija vrijedan je doprinos ne samo historiografiji o Sovjetskom Savezu nego i historiografiji o knjigama i čitanju, čiji su pojedini istraživački uvidi primjenjivi i prilikom proučavanja hrvatske povijesti.

Domagoj Kukulj